

**TADEUSZ ZALESKI, SŁOWNIK BIOGRAFICZNY
DUCHOWNYCH ORMIAŃSKOKATOLICKICH
ORAZ DUCHOWNYCH RZYMSKOKATOLICKICH
POCHODZENIA ORMIAŃSKIEGO W POLSCE
W LATACH 1750-2000, KRAKÓW 2001, S. 123.**

Kościół Ormiański w Polsce ma dawną i bogatą, aczkolwiek stosunkowo mało znaną powszechnie historię. Początkami swymi sięga XIV wieku. Po upadku Królestwa Armenii w 1375 roku liczni Ormianie, także grupy mnisz, wyemigrowali na Zachód: część poprzez Morze Śródziemne do Italii, część poprzez Morze Czarne w kierunku Krymu, Mołdawii, Wołoszczyzny i Polski. W Polsce głównym ośrodkiem działalności religijnej Kościoła Ormiańskiego był Lwów. Tu znajdowała się też jego stolica biskupia, którą w 1550 roku nawiedził sam patriarcha Ormian – Stefan V z Salmastu. W 1626 roku ormiański biskup lwowski Mikołaj Torosowicz wszedł w pełną jedność z rzymską Stolicą Apostolską. Jedność tę podtrzymali kolejni jego następcy, aż do ostatniego, którym był arcybiskup Józef Teodorowicz (+1938). Ks. Tadeusz Zaleski, kapłan pochodzenia ormiańskiego, którego przodkiem ze strony matki był lwowski arcybiskup ormiański Izaak M. Isakowicz (+1901), przybliżył historię tegoż Kościoła w Polsce przez opis życia i działalności apostolskiej szeregu duchownych, którzy służyli w ormiańskiej archidiecezji lwowskiej w ciągu ostatnich dwóch wieków, czyli słownik biograficzny.

Słownik, jak pisze sam Autor, „zawiera biogramy 246 duchownych, żyjących i pracujących w Polsce od połowy XVIII do końca XX wieku” Biogramy duchownych zamieszczono w porządku alfabetycznym, aczkolwiek można wśród nich wyodrębnić dziesięć grup.

Grupę pierwszą, najważniejszą, stanowią arcybiskupi lwowscy obrządku ormiańskiego. Z wstępu dowiedzieć się można, że na ten urząd byli powoływani wyłącznie duchowni wywodzący się z ormiańskich rodzin szlacheckich lub mieszczańskich. W Polsce przedrozbiorowej kandydata na arcybiskupa, jak i biskupa koadiutora, wybierali duchowni oraz świeccy należący do nacji ormiańskiej. Kandydata zatwierdzał król, a dopiero potem prekonizacji udzielała mu Stolica Apostolska. W czasach zaborów prawo nominacji arcybiskupa ormiańskokatolickiego należało do cesarza austro-węgierskiego, jako że Lwów znalazł się na terenie jego imperium. Pierwszym

arcybiskupem mianowanym przez cesarza był Kajetan Wartesiewicz (+1831), ostatnim Józef Teodorowicz. Po śmierci arcybiskupa Teodorowicza, ze względu na wybuch II wojny światowej nie zdążono już wybrać właściwego następcy. Wyłoniono wprawdzie trzech kandydatów, ale żaden z nich nie został konsekrowany. Do 1954 roku archidiecezją ormiańską kierował jako administrator kapitulny ks. infułat Dionizy Kajetanowicz. W 1957 roku Stolica Apostolska mianowała ordynariuszem wiernych obrządku ormiańskokatolickiego w Polsce ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, a po jego śmierci ks. kard. Józefa Glempa.

Grupa druga, najliczniejsza, to księża wyświęceni dla archidiecezji ormiańskokatolickiej we Lwowie. Wywodzili się oni najczęściej z rodzin ormiańskich. Pochodzili z Rusi Czerwonej, Podola i Wołynia, Galicji, Bukowiny.

Trzecia grupa to duchowni łacińscy, którzy już po święceniach przechodzili do archidiecezji ormiańskiej. Pierwsze przejścia miały miejsce za rządów arcybiskupa Izaaka Isakowicza. Duża liczba księży łacińskich przeszła do archidiecezji ormiańskiej za czasów arcybiskupa Józefa Teodorowicza, gdyż zabrakło powołań rodzimych. Byli to duchowni wywodzący się najczęściej z łacińskiej archidiecezji lwowskiej oraz zakonu jezuitów. Nie wszyscy z nich potrafili jednakże zidentyfikować się w pełni z tradycją ormiańską.

Do czwartej grupy zaliczają się mechitarzyści, czyli zakonnicy kongregacji benedyktyńskiej założonej na początku XVIII wieku, która miała pracować na rzecz Kościoła Ormiańskokatolickiego. Kongregacja posiadała dwa ośrodki, a mianowicie w Wiedniu i na weneckiej wyspie Św. Łazarza. Ośrodki te służyły z bibliotek, drukarni i wydawnictw naukowych związanych z tradycją, językiem i kulturą ormiańską.

Grupa piąta to wychowankowie Papiieskiego Kolegium Ormiańskiego w Rzymie. Pochodzili oni z Azji Mniejszej i Bliskiego Wschodu. Na prośbę arcybiskupa Teodorowicza przechodzili od 1909 roku do archidiecezji lwowskiej, pracując na różnych stanowiskach.

Szósta grupa to duchowni wikariatu apostolskiego dla wiernych obrządku ormiańskokatolickiego na terenie Rosji. Wikariat ten istniał w latach 1809-1855. Jego siedzibą był Mohylów Podolski. Jedynym biskupem wyświęconym dla tej jednostki kościelnej był bp Józef Krzysztofowicz (+1816). Ostatnia parafia tego wikariatu w Kamieńcu Podolskim wygasła w 1863 roku.

Siódma grupa to księża diecezjalni i zakonni pochodzenia ormiańskiego, którzy wstąpili do łacińskich seminariów duchownych lub przeszli do diecezji łacińskich. Najwięcej przejść z archidiecezji ormiańskiej do diecezji rzymskokatolickich miało miejsce po 1812 roku. Natomiast do

zakonów obrządku rzymskokatolickiego, najczęściej jezuitów lub dominikanów, Ormianie wstępowali, gdyż brakowało w Polsce ormiańskiego zgromadzenia męskiego.

Do grupy ósmej zostali zaliczeni księża ormiańscy, którzy po II wojnie światowej w wyniku zmian granic wyjechali z Kresów do Polski Centralnej lub Zachodniej. Większość z nich, aby znaleźć środki do życia podjęło prace w parafiach łacińskich, najczęściej na terenie archidiecezji wrocławskiej. Tylko 5 księży dawnej archidiecezji ormiańskiej oprócz pracy w parafiach łacińskich kontynuowało posługę duszpasterską wśród Ormian – w Krakowie przy kościele św. Idziego, w Gliwicach przy kościele Św. Trójcy i w Gdańsku przy kościele Św. Piotra i Pawła.

Grupa dziewiąta to księża teatyni z Włoch, którzy do końca XVIII wieku pracowali jako prefekci w Kolegium Papieskim w Lwowie, kształcącym duchownych ormiańskich.

I wreszcie ostatnia, dziesiąta grupa, to księża łacińscy pochodzenia ormiańskiego, którzy z nominacji ks. kard. Stefana Wyszyńskiego lub ks. kard. Józefa Glempa podjęli posługę duszpasterską wśród Ormian.

Czytając kolejne biografie można także uzyskać sporo informacji na temat struktury administracyjnej, hierarchicznej, nauczaniu i pozostałych dziełach duszpasterskich, społecznych i kulturalnych Kościoła Ormiańskiego. I tak dowiadujemy się, że kształceniem kleru ormiańskiego w Polsce od 1665 roku zajmowało się Kolegium Papieskie we Lwowie, prowadzone przez zakon teatynów. W 1784 roku w wyniku reformy józefińskiej Kolegium to zostało jednak zlikwidowane, a klerycy ormiańscy studiowali od tej pory aż do 1939 roku w rzymskokatolickim seminarium duchownym we Lwowie. Studia specjalistyczne odbywali na Wydziale Teologii Uniwersytetu Lwowskiego lub Uniwersytetu Wiedeńskiego. W okresie zaś międzywojennym XX wieku klerycy studiowali również w Papieskim Kolegium Ormiańskim w Rzymie. Ilość parafii ormiańskich podległych arcybiskupom lwowskim była niewielka, rozlokowane były zasadniczo w Galicji i na Bukowinie. Na przełomie XVIII/XIX wieku ich liczba spadła z 19 do 8. Największe z nich to Lwów, Brzeżany, Stanisławów, Łysiec, Tysmienica, Kuty, Horodenka, Śniatyń, Czreniowce i Suczawa. Duchowni ormiańscy oprócz zwyczajnej posługi w swoich parafiach podejmowali też obowiązki w parafiach rzymskokatolickich, pełniąc funkcje katechetów, kaznodziejów, kapelanów szpitalnych, kapelanów wojskowych, spowiedników. W Łyścu od 1785 roku każdorazowy proboszcz ormiański był jednocześnie proboszczem istniejącej tu parafii łacińskiej. Od 1803 roku archidiecezja lwowska Kościoła Ormiańskiego miała swoją kapitułę katedralną, utworzoną za zgodą papieża Piusa VII. W jej skład wchodził: prepozyt, 3 kanoników gremialnych i 4 kanoników honorowych. Główną instytucją archidiecezjalną był

konsystorz biskupi. Na czele konsystorza stał arcybiskup, a tworzyli go wszyscy kanonicy gremialni kapituły oraz jeden lub dwaj notariusze, powoływani zazwyczaj spośród wikarych katedralnych.

W tym miejscu należy pogratulować autorowi *Słownika* i z wielkim uznaniem odnieść się do jego dzieła. Albowiem warstwa biograficzna jest wciąż mało doceniana w polskiej historiografii. Tymczasem człowiek jest nie tylko świadkiem, ale przede wszystkim współtwórcą historii. Od jednego człowieka tak wiele może nieraz zależeć. I zawarte w *Słowniku* biogramy duchownych doskonale to ukazują i o tym przekonują. Biogramy są odpowiednio udokumentowane i sporządzone na ogół ciekawie. Nie ma w nich informacji jednostronnych i wyłącznie pochlebnych, mówią także o wadach i błędach poszczególnych postaci nawet, gdy należą one do wielce zasłużonych. Każdy biogram jest nie tyle suchym zestawieniem dat, co głębszą analizą wkładu danej osoby w życie wspólnoty kościelnej. Stąd czytając o człowieku, widzimy cały Kościół i jego instytucje. Objętość biogramów uzależniona jest od zachowanego stanu źródeł, ale również od stanowiska i godności opisywanej postaci.

Znaczą wartość, zwłaszcza dla odbiorcy stykającego się po raz pierwszy z dziejami Kościoła Ormiańskiego w Polsce, przedstawia informacja bibliograficzna. Ogromną zaletą książki jest także stosunkowo obszerny materiał egzemplifikacyjny, zwłaszcza fotografie portretów kolejnych arcybiskupów ormiańskiej archidiecezji lwowskiej dla szerszego grona nieznane i niedostępne.

W sumie książka jest niezwykle cenną pozycją. Stanowi znaczący wkład do polskich dziejów kościelnych. Będzie na pewno bardzo przydatna historykom.

Ks. Kazimierz Łatak CRL, Ełk